

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ: Istorie, Civilizație, Cultură
Domeniul Istorie**

Viață religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Bocșan Nicolae**

**Student-doctorand:
Mănăstireanu Laurențiu**

2014

Cuprins

Introducere	5
1. Episcopia Dunării de Jos și Protoieria Tulcii.....	15
1.1. Episcopii Dunării de Jos.....	18
1.1.1. Episcopul Melchisedec Ștefănescu	20
1.1.2. Episcopul Iosif Gheorghian	26
1.1.3. Episcopul Partenie Clinceni	29
1.1.4. Episcopul Pimen Georgescu	35
1.1.5. Episcopul Nifon Niculescu	40
1.2. Cancelaria episcopiei.....	46
1.3. Consistoriul spiritual și consistoriul apelativ	55
1.4. Protoieria Tulcii.....	59
1.4.1. Protoiereul Gh. Rășcanu	59
1.4.2. Protoiereul Nicolae Gheorghiu	65
1.4.3. Protoiereul Ioan Grigorescu	68
1.4.4. Protoiereul Gh. V. Niculescu	70
1.4.5. Protoiereul Emanoil Bogatu.....	73
1.5. Parohiile din Protoieria Tulcii	76
2. Bisericele, cimitirele și epitropiile bisericilor nord-dobrogene	89
2.1. Ctitori, meșteri și biserici	89
2.2. Hramurile bisericilor	105
2.3. Înzestrarea bisericilor cu cărți religioase și obiecte de cult.....	120
2.4. Pictori, sculptori și material iconografic	142
2.5. Cimitirele.....	152
2.6. Epitropiile bisericilor.....	161
2.6.1. Problema clerului mirean și a epitropiilor bisericești	162
2.6.2. Legile clerului mirean și a epitropiilor bisericești din 1893 și 1906.....	166
2.6.3. Veniturile și cheltuielile parohiilor	173
3. Aspecte ale sentimentului religios	184
3.1. Frecventarea bisericii de către credincioși	184
3.2. Instrucția religioasă a laicilor	190
3.3. Religia prescrisă – religia trăită.....	215
3.4. Posturile.....	224
3.5. Sfintele Taine	229

3.5.1.	Taina Botezului și Ungerea cu Sf. Mir	230
3.5.2.	Taina Mărturisirii și Taina Împărtășirii.....	238
3.5.3.	Sfânta Taină a Cununii și căsătoria civilă	244
3.5.4.	Taina Sfintei Preoții	263
3.5.5.	Taina Sfântului Maslu	269
3.6.	Pietatea populară - cultul icoanelor și locuri de pelerinaj	270
4.	Preotul și comunitatea creștinilor	276
4.1.	Slujitorii altarelor bisericilor în anul 1880	276
4.2.	Formația intelectuală a preoților nord-dobrogeni.....	294
4.3.	Imaginea preotului din comunitățile nord - dobrogene	318
4.4.	Pământurile bisericilor și veniturile epitrahilului	330
4.5.	Preoți, cântăreți bisericești și călugări în timpul primului război mondial.....	354
4.5.1.	Anii premergători intrării României în război	354
4.5.2.	Sub ocupația vremelnică a trupelor inamice	364
4.5.3.	Preoți și cântăreți bisericești aflați în refugiu.....	373
5.	Mănăstirile nord-dobrogene	379
5.1.	Mănăstirea Cocoș	379
5.1.1.	Scurt istoric	379
5.1.2.	Ieromonahii mănăstirii Cocoș, slujitori în parohiile eparhiei	398
5.1.3.	Administrarea gospodăriei mănăstirii Cocoș (1904-1916).....	406
5.2.	Mănăstirea Celic Dere	427
5.2.1.	Scurt istoric	427
5.2.2.	Starețele mănăstirii și slujitorii altarelor	438
5.2.3.	Schitul Tichilești	444
5.2.4.	Ocupațiile maicilor și școlile de la Celic	447
5.3.	Schitul Saunu.....	456
	Concluzii.....	464
	Bibliografie.....	472
I.	Surse inedite	472
II.	Surse edite	475
III.	Presă	478
IV.	Cărți, studii, articole	481

Listă abrevieri.....	496
Lista figurilor.....	497

Volumul 2. ANEXE

Anexa Nr. 1. Bisericile și preoții din Protoieria Tulcii (1878-1918).....	2
Anexa Nr. 2. Denumirile localităților din jud. Tulcea în decursul timpului.....	146
Anexa Nr. 3. Statistica generală a clerului din Protoieria Tulcii la 3 mai 1880	149
Anexa Nr. 4. Parohiile urbane și rurale din Protoieria Tulcea fixate în anul 1888 ...	156
Anexa Nr. 5. Parohiile urbane și rurale din Protoieria Tulcea în anul 1900	157
Anexa Nr. 6. Parohiile urbane și rurale din Protoieria Tulcea în anul 1909	166
Anexa Nr. 7. Parohiile constănțene alipite Protoieriei Tulcea în anul 1910	173
Harta jud. Tulcea (1928)	174

Cuvinte cheie : biserici nord-dobrogene, frecventarea bisericii, hramuri, imaginea preotului, instrucția religioasă, locuri de pelerinaj, mănăstirea Cocoș, mănăstirea Celic, mănăstirea Saunu, Protoieria Tulcii, religia trăită, sfinte taine, sentimentul religios.

În perioada care a urmat unirii Dobrogei cu Țara și până la primul război mondial, întreg ținutul cuprins între Dunăre și Mare trăiește intens, într-un ritm alert, clipă de clipă, procesul unei profunde transformări impuse atât de măsurile luate pentru integrarea provinciei în cadrul statal românesc cât și de cerințele modernizării. Este o perioadă agitată de vântul schimbării, când o lume veche apune și alta nouă renaște, când legea dreaptă se luptă cu obișnuința învoielii și dreapta credință deșădăcește tradiții păgâne, atunci când este cazul.

În primul capitol am prezentat succint împrejurările înființării Episcopiei Dunării de Jos și etapele cele mai importante din punct de vedere administrativ prin care a trecut această eparhie. Având în vedere rolul important al episcopilor în viața religioasă a unei eparhii, am prezentat apoi succint datoriile acestor arhierii impuse de dreptul divin și canonic și am scos în evidență atât personalitatea episcopilor care au păstorit eparhia Dunării de Jos în perioada cercetată, precum și realizările lor notabile. Din cercetarea documentelor de arhivă am reconstituit componența cancelariilor episcopilor Dunării de Jos și atribuțiile fiecărei funcții în parte. După modelul celorlalte eparhii din țară, la trecerea Dobrogei sub jurisdicția bisericească a eparhiei Dunării de Jos, în cele două județe Tulcea și Constanța, s-a înființat câte o protoierie având în frunte câte un protoiereu ajutat în problemele de administrație de

către un subprotoiereu, amândoi numiți în funcție de către chiriarhul locului în înțelegere cu ministrul cultelor. Imaginea protoiereilor tulceni fiind mai puțin cunoscută pe baza documentelor de arhivă și a prevederilor legale și normative din diferite perioade de timp, am scos în evidență complexitatea activității desfășurată de aceștia în supravegherea parohiilor din județ, personalitatea și realizările lor notabile. O atenție deosebită am acordat-o studiului parohiilor tulcene, ele fiind cadrul vieții religioase locale, teritoriul în limitele căruia enoriașii își duceau viața cotidiană cu evenimentele ei cele mai însemnate. Am urmărit încă de la început, etapă cu etapă, procesul trecerii de la organizarea bisericească tradițională în care fiecare comunitate de creștini își avea biserica și preotul său, la sistemul circumscripțiilor parohiale, prin care mai multe biserici formau o parohie aflată sub autoritatea unui preot paroh.

Radiografia spațiului sacru a bisericilor nord-dobrogene întreprinsă în această lucrare în capitolul al doilea ne-a permis să pătrundem în lumea meșterilor itineranți, a antreprenorilor de construcții, a meșterilor locali. Ctitorii bisericilor au fost în marea lor majoritate, oamenii de rând, care amintindu-și de pilda văduvei sărace, au pus mână de la mână și au ridicat spre slavă sfințele lăcașuri. Pomeniți cu laudă în slujbele bisericești și invocați în rugăciunile creștinilor, sfinții au ocupat întotdeauna un loc important în viața religioasă a comunităților. Alegerea sfântului protector s-a făcut de cele mai multe ori având în vedere virtuțile sale, bărbăția și jertfa sa, însă uneori, așa cum am arătat în subcapitolul 2.2 din lucrare, alegerea sfântului a avut și o motivație ascunsă, legată de anumite evenimente care au marcat viața comunității. Hramurile rămân și în ziua de azi cele mai populare sărbători față de care se ordonează viața creștinilor. Prăznuite anual, aceste sărbători ale pietății colective păstrează vie legătura cu tradiția creștină, cu strămoșii satului și cu istoria locurilor, fapt care înlesnește, plecând de la un eveniment cunoscut, cercetarea regresivă a trecutului.

Înzestrarea bisericilor nord-dobrogene cu obiecte de cult, veșminte liturgice și cărți religioase necesare oficerii sfințelor slujbe am constatat că s-a făcut în timp, cu smerenie și evlavie. Cărți vii, ce ilustrează atâtea fapte morale de urmat de către creștini pe drumul mântuirii, icoanele și însemnarile lor studiate ne-au transmis istoriile trăite de comunitate, de pioșii creștini, cu bucuriile și tragediile lor, pe care în parte le-am evocat în această lucrare. Tot în capitolul al doilea, am întocmit un scurt istoric al cimitirelor nord-dobrogene, locuri sacre pentru creștini, punând în evidență transformările pe care acestea le-au suferit în timp, sub presiunea reglementărilor sanitare. Studiarea documentelor contabile aflate în câteva parohii rurale, mi-a oferit ocazia prezentării evoluției cadrului legislativ aferent epitropiilor bisericești, a modului efectiv de constituire și de funcționare a unora dintre ele, cu

problematica specifică locului, precum și posibilitatea reconstituirii unor crâmpoie din viața religioasă a comunităților.

La începutul veacului XX declinul fervorii religioase era evident. La întrebarea pe care și-o puneau mulți preoți în acele vremuri „care să fie oare cauza?” am încercat să răspund într-un capitol distinct alocat sentimentului religios (capitolul 3). Am arătat că pe de o parte, predicile nu erau întotdeauna înălțătoare, cântările nu reușeau să miște inimile, slujbele erau prea lungi, iar pe de altă parte, învățătorii nu aduceau elevii la biserică, cârciumarii duminică închideau localurile numai formal, în timp ce se predica în biserică, și autoritățile locale nu erau un exemplu de buni creștini pentru săteni. În ceea ce privește edificarea sentimentului religios putem concluziona că biserica prin slujitorii ei, atât cât îi va permite vremurile, se va implica activ, fie predicând din amvon pilde morale, fie de la catedră îndrumând pașii copiilor din clasele primare către adevărata credință. Însă, primele noțiuni de religie și primele rugăciuni le învățau copiii în casa părintească de la mame. În același capitol, punând în evidență polaritatea dintre religia prescrisă și religia trăită, am ajuns la concluzia că ele sunt două forme distincte de cultură care trebuie văzute ca un dat al creației poporului și comunității. Tot aici, am arătat care era rolul, locul și însemnătatea celor șapte Sfinte Taine prin care se cere ajutorul și harul lui Dumnezeu, atât în viața religioasă, cât și în viața familială și socială a creștinilor. Relațiile bogate în valențe spirituale care se stabilesc în acest fel încă de la naștere și botez, până la ultima împărtășanie și maslu, relevează aspecte esențiale ale sentimentului religios asupra cărora orice cunoaștere impune contemplare, pioșenie și respect. Studiarea acestui subcapitol îl va introduce pe cititor într-o lume unică și singulară, cea a trăirilor religioase și în același timp într-un univers al ritualurilor, rugăciunilor, al căror sens este nepuizabil.

Din informațiile documentar-istorice culese din arhivele cercetate, în capitolul 4 am întregit cunoașterea slujitorii altarelor bisericilor nord-dobrogene de pe timpul stăpânirii otomane, care au slujit și după 1878, scoțând în evidență nivelul lor de instrucție, locul nașterii, modul în care au fost hirotoniți, realizările lor deosebite în comunitățile păstorite, evoluția lor profesională și din punct de vedere familial. În același capitol, am prezentat pe scurt, istoricul evoluției învățământului teologic din țară, a programelor analitice folosite și a modului de predare în seminarii și am făcut un scurt istoric al seminarului episcopiei Dunării de Jos din Ismail, mutat din anul 1878 la Galați, indicând disciplinele predate dealungul timpului, profesorii seminarului și absolvenții care au fost hirotoniți preoți pe seama bisericilor din protoieria Tulcii; deasemenea am prezentat măsurile impuse de chiriarhii locului pentru îmbunătățirea continuă a pregătirii preoților. Sub aspectul formației

intelectuale, putem concluziona că la majoritatea preoților de țară, cultura lor izvora mai mult din stihurile cărților de cult și mai puțin din cărțile și revistele recomandate de *Sf. Sinod*.

Am urmărit apoi, cum s-a format în timp imaginea preotului în comunitate, străduințele normative ale episcopilor, precum și percepția comunității despre slujitorii altarului. Am demonstrat că veșnicul conflict între preoții bătrâni și cei tineri a putut fi depășit acolo unde și unii și alții se îngrijeau de misiunea lor sfântă, adică să slujească în biserică și în afara ei când sunt chemați, să aibă milă de cei nevoiași de la care nu pot cere răsplată și să fie pildă de bună purtare pentru creștini. Tot în acest capitol, am prezentat care era regimul pământurilor din Dobrogea, inclusiv ale celor care aparțineau bisericilor, precum și care erau veniturile epitrahilului, ajungând la concluzia că singura speranță pentru îmbunătățirea traiului zilnic al familiilor numeroase ale preoților de la sate rămânea încă pentru mult timp, munca pământului. În același capitol am surprins imaginea clerului nord-dobrogean în timpul primului război mondial care s-a aflat întotdeauna în mijlocul poporului fie ridicând rugăciuni în biserici pentru potolirea urgiei, instaurarea păcii, și alinarea sufletească a celor rămași acasă, fie ridicând moralul soldaților aflați pe linia frontului sau a celor suferinzi aflați prin spitalele de campanie.

În ultimul capitol, am reconstituit o parte însemnată din istoria mănăstirilor și a vieții monahale de la Cocoșu, Saun și Celic, punând în evidență rolul deosebit pe care l-au avut aceste așezăminte în viața creștinilor ortodocși dobrogeni, atât ca loc de rugăciune și de adunare cât și ca loc de învățătură pentru adevărul folositor vieții și mântuirii sufletului. Tot aici am evidențiat serviciul deosebit adus comunităților de creștini de către ieromonahii mănăstirii Cocoșu, ieromonahi care fiind obișnuiți cu izolarea și traiul simplu au slujit uneori ca preoți parohi în așezările răzlețite din podișul dobrogean sau în cele izolate din Deltă, așezări ocolite ani la rândul de către preoții de mir. În perioada cercetată, mai cu seamă în timpul episcopilor Pimen și Nifon, mănăstirile au înregistrat progrese notabile: în locul vechilor biserici și chilii ridicate din materiale ușoare, au fost ridicate construcții durabile din piatră și cărămizi, au fost sporite terenurile de cultură, a fost dezvoltat și modernizat inventarul agricol, au fost introduse noi soiuri de plante, au fost plantate vii și livezi de pomi fructiferi, model pentru săteni, a fost introdusă practica sericiculturii, și au fost înființate școli și ateliere meșteșugărești de folos nu numai mănăstirilor ci și locuitorilor din satele învecinate. Nevoia mănăstirilor de a-și vinde surplusul de produse agricole obținute, și de a-și cumpăra pentru nevoile obștii alte produse, precum și instrumente agricole sau forță de muncă, au plasat așezămintele nord-dobrogene în circuitul economic al țării; s-au creat astfel relații cu lumea dinafară, cu lumea negustorilor, meseriașilor, muncitorilor agricoli,

funcționarilor statului; s-a dinamizat activitatea economică din zonă; s-au deschis noi căi de comunicație care au legat mănăstirile de satele vecine, înlesnind în același timp și exploatarea masivelor forestiere ș.a.

În teza de doctorat am urmărit să pun în valoare și în circulație cele mai însemnate informații despre viața religioasă din nordul Dobrogei aflate prin studierea documentelor din arhivele Episcopiei din Tulcea și Arhiepiscopiei Dunării de Jos din Galați, din Arhivele Naționale (jud. Tulcea) și din arhivele parohiilor cercetate; de un real folos au fost sinodicele bisericilor și monografiile scrise de către preoții parohi, însemnările de pe cărțile de ritual, de pe icoane și alte obiecte de cult, textele din cărțile sfinte vechi aflate în bibliotecile parohiale cercetate, inscripțiile și fotografiile găsite în lumea tăcută a cimitirelor, publicațiile mai puțin cunoscute găsite în bibliotecile dobrogene, materialul iconografic ș.a.

Spre deosebire de studiile și articolele de istorie a Dobrogei publicate până acum, lucrări care în general ne transmit doar niște informații sumare despre viața religioasă din această parte de țară, cercetarea noastră a urmărit să contureze un tablou cuprinzător al vieții religioase nord-dobrogene. În plus, cercetarea a fost îndreptată cu precădere spre lumea satului, spațiu în care trăia pe atunci marea majoritate a populației județului Tulcea, ținând însă cont și de încadrarea zonei și a vieții de aici într-un cadru mai larg cum este cel al eparhiei Dunării de Jos, precum și de influențele care veneau din stânga Dunării. Mai mult, pentru a înțelege anumite subiecte precum funcționarea, organizarea și structura administrativă a episcopiei și a protoieriei, sau a modul cum au fost construite și pictate bisericile construite după anul 1878, sau a regimului pământurilor bisericilor, în lucrare am făcut adesea referire asupra legislației în vigoare la acea vreme, și am explicat modul cum se aplicau respectivele legi, regulamente și dispoziții. Într-o lume iletrizată, așa cum era lumea satului dobrogean, puține sunt mărturiile despre masa tăcută a enoriașilor, doar câteva însemnări în registrele bisericii și ale primăriei, pe obiectele de cult donate sau pe crucile din cimitire. Din aceste informații, am încercat să redau viața satului nord-dobrogean, urmărind în lucrare atât aspectul documentar, istoric, cât și cel de factură antropologică.

Viața religioasă a comunităților de creștini nord-dobrogeni mai are multe istorii care așteaptă a fi recuperate din ungherele uitării; sunt istorii fără de care nu putem înțelege pe deplin trăirile acelor creștini temerari, întemeietori de așezări, și ctitori de biserici.

Bibliografie selectivă

I. Surse inedite

Arhiva Arhiepiscopiei Dunării de Jos Galați

Arhiva Episcopiei Tulcea, Fonduri: Cântăreți, Inspecții, Mănăstirea Celic, Mănăstirea Cocoș, Mănăstirea Saunu, Parohii, Sinodice (Babadag, Balabancea, Caugagia, Ceamurlia de Jos, Dorobanțu, Grindu, Lunca, Minerii, Neatârnamea, Pardina, Peceneaga, Poșta, Sf. Gheorghe Deltă, Turcoaia).

Arhiva Națională-Direcția Județeană Tulcea, Fonduri: Colecția Documente; Colecția Fonduri Parohiale: Biserica Aducerea Moaștelor Sf. Nicolae Sarighiol, Parohia Sf. Nicolae Tulcea; Colecția „Grigore I. Musculiu”; Inspectoratul școlar al jud. Tulcea; Prefectura jud. Tulcea: Serviciul Administrativ, Serviciul Bugete; Pretura Plășii Tulcea; Primăria Agighiol; Primăria Beștepe; Primăria Caraorman; Primăria orașului Isaccea; Primăria orașului Tulcea. Serv. Financiar; Colecția Registre Parohiale. Parohia romano-catolică; Registre de stare civilă: Primăria Calfa, Primăria Chilia Veche, Primăria Greci, Primăria Jijila, Primăria Luminița, Primăria Măcin, Primăria M. Kogălniceanu, Primăria Nalbant, Primăria Pisica, Primăria Sulina, Primăria Telița, Primăria Tulcea, Primăria Turcoaia; Tribunalul Tulcea.

Arhivele Parohiilor: Agighiol, Beștepe, Cataloi, Enisala, Frecăței, Iazurile, Mihail Kogălniceanu, Mahmudia, Murighiol, Nufăru, Parcheș, Sarinasuf, Schimbarea la Față-Tulcea, Somova, Telița, Valea Nucarilor, Victoria.

II. Surse editate

Administrațiunea Cassei Bisericii, Anuar 1909, Tipografia Cărților Bisericești, București.

Biserica Ortodoxă și Cultele Streine din Regatul Români, Carol Göbel, București, 1904.

Bisericile clădite în județul Tulcea între anii 1886-1901. După îndemnul și stăruințele P.S. Parthenie S.Clincénu, Atelierul de fotografie I. Spirescu, București, f. a.

Casa Bisericii 1902-1919, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1920.

Costescu, C., Chiru, *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări, Formulare și Programe, începând de la 1866-1916 și aflate în vigoare la 15 august 1916*, București, 1916.

Mateescu, Tudor, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1975.

Niculescu, V. Gheorghe, protopop, *Protopopia Județului Constanța. Dare de seamă despre afacerile bisericesti*, Albert Baer, București, 1905.

Idem, *Protopopia Județului Tulcea. Dare de seamă despre afacerile bisericesti*, București, Atelierele grafice Socec, 1906.

Raportul Comisiei Sfântului Sinod al Sântei Biserici autocefale ortodoxe române din Regatul României pentru fixarea parohiilor urbane și rurale și retribuirea întregului personal bisericesc din toată țara, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1889.

III. Cărți, studii, articole

Arbore, P., Alexandru, *De vorbă cu țărani dobrogeni*, în „Analele Dobrogei”, Constanța, Anul IV, Nr. 3, iul.-sept. 1923, p. 321-328.

Beldie, C. Ioan, econ., *Anuarul Seminarului Teologic „Sf. Andrei” din Galați pe anul școlar 1924-1925*, „Moldova”, Galați, 1925.

Catană, V. Ioan, pr., *Monografia parohiei Somova*, Tipografia Dobrogea, Tulcea, 1911.

Cernăianu, C., *Biserica din Regat 1908-1918*, Tipografia Dim. C. Ionescu, București, 1920.

Cioroiu, Constantin, Mocanu, Aurel, *Cartea Românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca Județeană Constanța, 1978.

Constantinescu, Anghel, diac., *Monografia Sfintei Episcopii a „Dunărei de Jos”*, Atelierele Socec, București, 1906.

Diculescu, C. Constantin, *Episcopul Melchisedec, Studiu asupra vieții și activității lui*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1908.

Idem, *Din corespondențele episcopului Melchisedec*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1909.

Din călătoriile ieromonahului rus Partenie, prin Moldova la jumătatea întâia a veacului XIX (trad. de arhim. Visarion Puiu), Tip. „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1910.

Dincă, Gheorghe, diac., *Episcopul Melchisedec (1823-1892). Viața și opera*, Cartea Românească, București, 1939.

Dragomir, Ioan, *Câteva documente turcești necunoscute privitoare la Mănăstirea Cocoș*, în „BOR”, Anul LXXXII, Nr. 11-12, nov.-dec. 1964, p. 1110-1120.

Drăgoi, Eugen, pr., *Biserici centenare la Dunărea de Jos (1882-1982)*, în „GB”, anul XLII, Nr. 1-3, ian. mart. 1983, p. 135-144.

Idem, *Delta Dunării-Frumusețile și bogățiile ei spirituale în trecut și astăzi*, în „Îndrumător bisericesc misionar și patriotic”, Nr. 2, 1986, p. 52-61.

Idem, *Aspecte ale vieții bisericești din Episcopia Dunării de Jos în anii 1864-1886*, în „Monumente istorice și izvoare creștine”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1987, p. 257-303.

Idem, *Aspecte ale vieții bisericești în Dobrogea după războiul de independență*, în „BOR”, Anul CVI, Nr. 5-6, mai-iun. 1988, p. 124-126.

Idem, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos 1864-1989*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990.

Idem, *Monahismul în Dobrogea din secolul al XIX-lea până în anul 1918*, în „Analele Universității Dunărea de Jos Galați”, Seria 19, Istorie, tom VIII, 2009, p. 61-87.

Idem, *Preotul Gheorghe Rășcanu primul protopop al județului Tulcea după războiul de independență*, în „Îndrumător Pastoral”, Anul III, Nr. 3, Tulcea, 2011, p. 297-313.

Galavaris, George, *Holy Monastery of Iveron. Illustrated Manuscripts*, Alex. Matsouchis S.A., Lithografic Printers, Mount Athos, 2002.

Georgescu, Ioan, *Coloniile germane din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, Anul VII, Cernăuți, 1926.

Ghica, M. George, *Questiunea Proprietății în Dobrogea*, partea I, Typografia Modernă, București, 1880.

Ilinoiu, G., *Culte în Dobrogea*, în „Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească”, Cultura Națională, București, 1928, p. 585-639.

Ion, Nicolae-Sorin, pr., *Catedrala Episcopală „Sfântul Ierarh Nicolae”*, Ed. Asa, Tulcea, 2009.

Ionescu D. Marin, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, I. V. Socecu, București, 1904.

Lahovari, N., Ion, *Deposedările pământurilor din Dobrogea*, Imprimeria Statului, București, 1912.

Manea, Lăcrămioara, *Circulația cărții vechi românești în spațiul nord-dobrogean*, Ed. Istros, Brăila, 2013.

Mateescu, Tudor, *Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872*, în „Glasul Bisericii”, Anul XXXIII, Nr. 3-4, mart.- april. 1974, p. 315-318.

Idem, *Un așezământ monahal moldovenesc în Dobrogea-Mănăstirea Taița*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Anul XLIX, Nr. 1-2, ian.-febr., 1976, p. 121-125.

Idem, *Un așezământ monahal transilvănean în Dobrogea (Contribuții la istoria mănăstirii Cocoșu pînă la 1877)*, în „Mitropolia Ardealului”, Anul XXI, Nr. 1-3, ian.-mart. 1976, p. 114-124.

Idem, *Vacufurile din Dobrogea și arhivele lor*, în „Revista Arhivelor”, Anul LIII, Vol. XXXVIII, Nr. 4, 1976, p. 412-417.

Idem, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „BOR”, Anul CXV, Nr. 9-12, sept.-dec. 1977, p. 971-975.

Idem, *Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (1417-1877)*, în „Monumente istorice și izvoare creștine”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați 1987, p. 176-178.

Idem, *Știri noi despre mînăstirea Cocoșu pînă la 1877*, în „BOR”, Anul CIX, Nr. 4-6, april.-iun., 1991, p. 116-120.

Idem, *Știri noi despre biserica românească din Dobrogea și slujitorii ei înainte de 1877*, în „BOR”, Anul CXIV, Nr. 1-6, ian.-iun. 1996, p. 273-290.

Idem, *Date noi despre viața monahală românească din Dobrogea înainte de 1877*, în „BOR”, Anul CXIV, Nr. 7-12, iul.-dec. 1996, p. 282-289.

Melchisedek, episcopul Dunărei-de-Jos, *Lipovenismulă adică schismaticii sêu rascolnicii și ereticii rusești. Dupre autori ruși și izvóre naționale române*, Imprimeria C. N. Rădulescu, București, 1871.

Morozov, Simeon, pr., *Monografia comunei Zebil din județul Tulcea*, Ed. Socec, București, 1913.

Nedelceanu, J., *Legi și Regulamente privitoare la proprietatea imobiliară din Dobrogea*, Ed. Librăriei Stănciulescu, București, f.a.

Nedioglu, Gh., prof., *Mănăstirea Cilicului (Câteva precizări)*, în „Analele Dobrogei”, Anul IX, vol. II, 1928, p. 60-66.

Nifon, arhim., *Monastirile din Romania, cum erau altă dată, cum sunt astăzi, cum ar trebui să fie în viitor*, Albert Baer, București, 1909.

Nifon, mitropolit, *Scurtă explicație despre biserică, slujbă bisericească și despre cele 7 sfinte mistere (taine)*, București, 1855.

Niculescu, V. Gh., *Dare de seamă despre afacerile bisericești*, Albert Baer, București, 1905.

- Pacu, N., Moise, *Cuvânări diverse cu conținut religios-moral, didactic și social-național*, Tipografia Buciumul Român, Galați, 1912.
- Petroaia, Lucian; Drăgoi, Eugen; Bulgaru, Costel, *Seminarul Teologic „Sfântul Apostol Andrei” din Galați, școală a apostolatului la Dunărea de Jos*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2008.
- Popescu, Gh., econ., *Protopopia județului Covurlui. Dare de seamă despre afacerile bisericești*, Tipografia Gutenberg, București, 1906.
- Postolache, Doina Lelia, *Memorie și cunoaștere locală. Însemnări pe cărți de cult din județul Tulcea*, Ed. Karograf, Tulcea, 2010.
- Idem, *Bisericile orașului Tulcea și slujitorii lor*, Ed. Metamorfoși, 2014.
- Puiu, Visarion, arhim., *Pregătirea clerului în țările române. Memoriu prezentat P.S. episcop Nifon al Dunării de Jos și ministerului cultelor*, Tipografia Dim. C. Ionescu, București, 1912.
- Idem., *Monăstirile din Basarabia*, vol. XI, Tipografia de editură națională „Luceafăru”, Chișinău, 1919.
- Idem, *Documente din Basarabia*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1928.
- Rotaru, P. Constantin, *Reformele agrare din Dobrogea Veche (1878-1930)*, Universitatea din Iași, Iași, 1930.
- Scheletti, P. Constantin, *Dobrogea. Organizarea*, Tipografia Română, Tulcea, 1879.
- Sevastos, Elena, *Călătorii prin Țara Românească*, Tipografia Națională, Iași, 1888.
- Slăvescu, Victor, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846-1874*, Monitorul Statului și Imprimeria Națională, București, 1943.
- Sorescu, Roman, arhim., *Monastirile Dobrogene*, Tipografia Dimitrie C. Ionescu, București, 1914.
- Stănescu, Dumitru, *Chestii de biserică și școală*, Tipografia P. Cucu, București, 1898.
- Idem, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1906.
- Ursăcescu, Vasile, econ. stavrofor, *Monografia comunei Nalbant*, Tipografia Națională, Tulcea, 1910.